

O TZV. PUČKOJ ETIMOLOGIJI (TJ. MOTIVACIJI)

Na izboru od gotovo 90 primjera ovaj rad ilustrira navedenu jezičnu pojavu, na četiri glavne razine jezične analize (fonetskoj, morfosintaktičkoj, tvorbenoj, semantičkoj) i na temelju kako usmenih tako i pisanih izvora, neobrazovanih, poluobrazovanih i obrazovanih slojeva.

1. Ovim se kratkim prilogom pridružujemo svečanom broju u čast uvaženoga Slavljenika, profesora Janeza Orešnika. Tema je našega priloga toliko poznata i obrađivana da vjerujemo kako ne treba nikakvih objašnjenja; zato upućujemo samo na knjigu Alberta Zambonija *L'etimologia* (v. literaturu), koja u posebnom poglavlju o pučkoj etimologiji (str. 101-112) upozorava da to nije dio etimološke znanosti, nego je sama po sebi jezična pojava.¹
2. U ovom će radu biti zastupljene sve jezične razine, od fonetske, preko morfosintaktičke i tvorbene, do semantičke; izvori će biti kako pisani tekstovi tako i usmeni primjeri, i to od neobrazovanih, poluobrazovanih do potpuno obrazovanih govornika, a po pitanju namjere odn. svrhe (dakle, s pragmatičkoga gledišta), naši primjeri su nesvjesni (većina) ili svjesni (šale, igre riječi). Većina je primjera iz hrvatskog jezika, tek neki su iz slovenskoga, talijanskoga i njemačkoga (svega jedan). Napominjemo da je striktna podjela na razine vrlo delikatna, često upravo nemoguća, jer primjeri mogu pripadati i više nego jednoj od njih.²

Fonetska razina

3. U jednoj zagrebačkoj prodavaonici voća, koje već odavno nema, za jabuke vrste *belle fleur* jednoga se dana pojavila cedulja s natpisom *bijeli fler*, jer je francusko *belle*, izgovoreno [bel], bilo shvaćeno kao pridjev „bijeli“ i zato hiperkorektno ijekavizirano. Kasnije je netko vjerojatno upozorio osoblje na pravo značenje naziva *belle fleur*, jer se pojavila nova cedulja s natpisom *ljepocvjetka*, dakle s potpunim prijevodom.
4. Koncem lipnja i početkom srpnja 1969. g. potpisani je autor sudjelovao u radu prvoga znanstvenoga skupa i tečaja surselvanskoga retoromanskoga govora, pa

¹ *L'etimologia*, str. 104: „mentre l'etimologia è un' i n t e r p r e t a z i o n e [spac. A.Z.] di fatti linguistici, l'etimologia popolare è un fatto linguistico essa stessa“.

² Zamboni (op.cit., str. 110-111) razlikuje četiri mogućnosti, prema tome je li zahvaćen oblik, značenje, oboje ili ni jedno ni drugo, ali to nije ista kategorija kao naše razine, pa se na to nećemo više osvrtni.

je od ministarstva kojem se obratio za novčanu pomoć dobio odgovor u kojem je stajalo *retoromanski*, a isti smo oblik našli i kasnije u raznim drugim publikacijama. Protivno onom što je inače česta pojava u jeziku, tj. disimilacija upravo suglasnika /r/ (v. reflekske lat. PEREGRINUS u romanskim jezicima; MENETRIS za MERETRIX u Appendix Probi; RARU > tal. *rado* i deseci drugih), ovdje je /r/ umetnuto, pa umjesto dvočlanoga niza /r - r/ imamo tročlani /r - r - r/. Više je objašnjenja moguće: hiperkorektno umetanje /r/ (s pretpostavkom da je *reto-* disimilirano *retro-*); protivno tomu – paradoksalno, ali također moguće³ - neko asimilacijsko „protezanje“ konsonanta /r/ na sva tri sloga; najvjerojatnije, ipak, čini nam se semantičko tumačenje, tj. da je taj govor nešto staro, relikv iz davnih dana, pa *retro-* ima značenje kao u *retroaktivno* (u administrativno-pravnoj terminologiji), *retrogradno* i sl.

5. U broju od 17. siječnja 1988. zagrebačkoga dnevnika *Vjesnik* objavljen je napis o tartufima (pod naslovom *Tajna zlatne pljesnivice*), u kojem se spominje i gljiva *suprofit*, koja raste na starom suhom drvu. Držimo da to nije banalna tiskarska pogreška, jer je jasno da se radi o *saprofitu*, tj. neke vrste parazitu,⁴ pa je netko shvatio da je to nešto što „dijeli profit s nečim drugim“ i, na temelju parova *saradnja - suradnja*, *savremen - suvremen* i dr., mislio da i *saprofit* treba „kroatizirati“ u *suprofit*. Taj primjer spada i na tvorbenu razinu.

Morfosintaktička razina

6. Pred više od 30 godina osvanuo je u slovenskom listu TT osvrt na anketu koju su novinari provodili pitajući djevojke na ulicama bi li obukle *topless* (što je tada bilo još *in*). Jednu od djevojaka pratio je momak, koji je novinaru odbrušio *Izgini, sicer ti priskrbim en top les v glavo!* („Gubi se, ili ćeš dobiti jedno tupo drvo u glavu!“). Motivacija je jasna, a u isto vrijeme i odlična igra riječi.
7. Nekako za vrijeme II. svj. rata ili neposredno poslije njega autorova punica (srednje obrazovana) u Đakovu imala je kućnu pomoćnicu, koja je dakako bila neobrazovana i pomalo retardirana. Jednom joj je punica rekla neka *ekspedira* mačke iz kuhinje, i malo poslije djevojka joj je došla reći da je *eksplodirala* mačke. Ovdje razabiramo dva faktora: izvanjezični ("naglo, energično istjerati mačke") i jezični (glagol *eksplodirati* svakako je češći i u širokim slojevima poznatiji nego *ekspedirati*).
8. U feljtonu o Bunjevcima, pred cca 30 godina u *Vjesniku*, dva puta je kao genitiv množine imenice *martoloz* umjesto *martoloz*a stajalo *martologa*, posve jasno prema *filolozi - filologa*, *etnolozi - etnologa* i dr., premda se dakako ne radi ni o kakvoj znanosti nego o nekadašnjom rodu turske vojske.⁵

³ Potpisani je autor poznao vrhunskoga znanstvenika koji je umjesto *kompetentan* često znao reći *kompetentan*, protežući tako nazalni završetak na sva četiri sloga.

⁴ AG, s.v. *saprofiti*: "heterotrofne biljke (bakterije, gljive); hrane se neživom organskom hranom; od grč. *sapros* 'truo'+FIT(I)"; s.v. *fit* itd. "od grč. *phyton* 'biljka'".

⁵ AG, s.v. *martoloz*: "plaćeni vojnik u pograničnim vojnim formacijama Osmanskog carstva na Balkanu (15. do 19. st.)".

9. U morfološkom je smislu vrlo zanimljiv sljedeći primjer. U križaljka često se za pojam "ubojica iz zasjede" naiđe na riječ *asas*. Ishodište je srednjevjekovno *hašašin*, prvotno "uživalac hašiša", kasnije oznaka za islamske ekstremiste i protivnike križara.⁶ U životu te riječi mogu se utvrditi tri faze: 1) sr.lat. odnosno tal. *assassino* prihvaćeno je i adaptirano kao *asasin*, po uzoru na *castellano* - *kastelan*, *birichino* - reg. *berekin* itd.; 2) prema jednini *Bugarin* - množ. *Bugari*, pa *Riječanin* - *Riječani* itd., od *asasin* stvorena je množina *asasi*; napokon, 3) od *asasi*, po modelu *Sasi* - *Sas*, *Rusi* - *Rus* itd. izvedena je "nova", analogijska jednina *asas*. Sve se svodi na dobro poznatu težnju prema "pravilnosti", tj. predvidivosti:

$$x : y = x_1 : y_1 .$$

10. Napokon, dva primjera morfološke motivacije, oba od slučajnih suputnika na relaciji Split - Zagreb odnosno Rim - Zagreb. Prvi je primjer deformacija imena *Stuttgart* u *Štutgrad*, u jednoj skupini putnika vrlo skromna obrazovanja, tipičnih gastarbajtera; motivacija koja je brez problema. Drugi je primjer kompliciraniji i zanimljiviji. Potpisani autor je jednom putovao iz Rima u Zagreb, a supotnica mu je bila jedna starija žena, sa samo osnovnim (možda čak nepotpunim) obrazovanjem, koju je autor odavna poznao i koja talijanski nije znala. Na pitanje kako se snalazi u Italiji bez znanja jezika, što kaže kondukteru, pasoškoj kontroli itd., odgovorila je da jednostavno kaže *io turist jugoslāv Sicilia - Zagàberje*. U njezinim je ustima, dakle, tal. naziv *Zagabria* postao *Zagàberje*, po uzoru na naše toponime kao *G(r)aberje*, *Začretje*, *Zabukovje* i sl. Motivacija i kao posljedica stranoga imena ovdje je i morfološka i fonetska, a dodiruje i tvorbenu razinu.

Tvorbena razina

11. U Bologni, ljeti 1970, jedno je osvježavajuće piće bilo reklamirano kao *trisetante*; dakle je prefiks *dis-*, inače privativan (usp. slov. *odžejati* "(u)gasiti žeđu"), shvaćen kao numerički i zamijenjen s isto tako numeričkim *tri-* (npr. *tricolore*, *tripartito*), naravno u reklamne svrhe, dakle svjesno.
12. U igrokazu *Zi muorta Sa Batalita* "Umrta je kuma Batalita" poznatog rovinjskog pisca Giusta Curta, jedna od osoba, izjelica i sladokusac, ovako komentira karmine: *Ben, cume bevanda i nun sa lamantemo, ma cume magneifca... sa pudiva pioùn unurà l'ultima vuluntà da la dafounta* "Pa, što se tiče pića, ne možemo se potužiti, ali po pitanju jela ... mogla se više poštovati posljednja volja pokojnice" (str. 71). Tu je imenica *magneifca*, stvorena po modelu *bonifica* (<*bonificare*), *rettifica* (<*rettificare*) i brojnih drugih dovedena u vezu s glagolom *magnà* (tal. *mangiare*) „jesti“, dok je stvarno samo adaptacija latinskoga *magnificat* i inače poznata u jeziku.⁷

6 AG, s.v. *asàsini* [sic, akcent]: "pripadnici ekstremne islamske sekte, zasnovane na strogoj organizaciji i slijepoj poslušnosti poglavaru sekte (11. - 13. st.); glavni cilj bio je borba protiv križara; sr. lat. *assassini* < *hašašin* 'uživalac hašiša'".

7 Pellizzer s.v. *magneifca*: »(scherz.) Cibo, vitto, alloggio, in genere tutto quello che attiene al mangiare. Traduzione irreverente del *Magnificat* dedicato alla Vergine. Chiogg. *magnifica*, mangiare.« Analogno i Doria, s.v. *magnifica*.

13. U epizodi od 15. travnja 1989. austrijske zabavne serije *Die liebe Familie* otac obitelji, ugledni građanin, Franz Lafitte najavljuje da će otići na dva tjedna odmora na jezero Attersee i pri tom upotrebljava infinitiv [sich] *efrauzipieren*. Taj glagol (koji je nemoguće prevesti) stvoren je ad hoc, igrom riječi, prema *emanzipieren*, na temelju šaljive motivacije *man = Mann* „muž, suprug“ – *frau = Frau*, „žena, supruga“.
14. Dražestan primjer motivacije našli smo u *Književnim listima* (Ljubljana) od 22. 12. 1988, u članku Franca Žagara *Ali šola sme biti šala (igriv pouk)?* (to je zapravo prikaz dviju knjiga Berte Golob o jeziku s djecom u školi). Evo toga primjera:
- Mateja (dijete, nosi medu): *Medo je bolan, je tukaj bolanta.*
Liječnik: *Ambulanta.*
Mateja: *Zakaj ambulanta, saj medo ni ambulan ampak bolan.*
Dijete je dakle povezalno, tj. motiviralo segment *-bulan-* s pridjevom *bolan* „bolestan“.
15. Pred više od 30 godina u jednom planinarskom domu na Sljemenu (tj. na Medvednici ili Zagrebačkoj gori) radila je jedna vrlo simpatična konobarica, sa srednjom ugostiteljskom školom u kojoj je jedan od predmeta bio francuski jezik. Jednom je u razgovoru rekla da joj je najteže u francuskom bilo *podmuklo e*, misleći očito na tzv. *muklo e (e muet)*. Motivacija može ovdje biti posve formalna (*muklo – podmuklo*), ali je vjerojatnije da je uvjetovana sadržajno, jer su za *muklo e* i izgovor i distribucija prilično komplicirani, „*podmukli*“.
16. Karakterističan primjer za upravo grubo nasilje nad suvremenim hrvatskim jezikom u tisku našli smo u *Vjesniku* od 3. srpnja 1997, gdje se u napisu o ronocima dva puta spominje *obukacijski* centar u Lošinj. Radi se naravno o kontaminaciji *obuka* i *edukacijski*, pa iako ne postoji pogodna izvedenica od *obuka*, ipak je *obukacijski* i pretpostavljeno **obukacija* posve strano i neprihvatljivo u hrvatskoj tvorbi riječi.

Semantička razina

Ovdje se radi o značenju, promjena oblikâ nema.

17. U jednoj (ako se dobro sjećamo Reisingerovoj) karikaturi na jednom obronku planine stoji Pero s malim Štefekom, dok sa suprotnoga obronka jedan planinar pada u dubinu. Pero kaže malomu: *Vidi, sine, goropadna čovjeka*. Pridjev *goropadan* ovdje je dakle u doslovnom značenju obaju sastavnih dijelova umjesto uobičajenoga leksikaliziranog značenja. I to je dakako svjesna motivacija.
18. U *Vjesniku* od 22. kolovoza 1992, u vezi s padom (okupacijom) Drniša, spominje se pravi *krešendo* među nekim političarima. Premda uobičajeno značenje (dakako, u prenesenom smislu) ne bi bilo nemoguće, mislimo ipak da je ovdje *krešendo* motivirano hrvatskom riječju *kreševo* „sukob, borba“. Ne možemo međutim kazati je li ta motivacija nesvjesna ili je svjesna igra riječi.

Završavamo trima primjerima motivacije glagola *lažirati* hrvatskom imenicom *laž*, iako s njom nema nikakve veze.⁸

19. Vjesnik od 19. travnja 1998. donosi vijest o osnutku ogranka društva „Josip Broz Tito“ gdje se kaže da mladi ne znaju tko je bio Tito ni što je bila NOB, jer: *Povijest je lažirana*.
20. Isti list, u broju od 28. kolovoza 2003, pod naslovom *Neke županije lažirale liste škola s otežanim uvjetima rada*, piše (izvučeni tekst) da se traži od Predsjednika Vlade da intervenira i smijeni one koji su davali lažne podatke.
21. U Vjesniku od 7. listopada 2003. čitamo: *Ubio se novinar Sky Newsa koji je lažirao izvještaj iz iračkog rata* (u tekstu se spominju lažirana izvješća, namještena za novinarovu kameru).

Pregled kriterija klasifikacije (u zagradama brojevi primjerâ)

22. Budući da smo razine jezične analize uzeli kao temeljni kriterij razvrstavanja primjera, ovdje ćemo promotriti i druge uobičajene sociolingvističke kriterije.
 - 22.1. Jezici kojima pripadaju primjeri:
 - slovenski: 6,14;
 - talijanski: 11, 12;
 - njemački: 13;
 - hrvatski: 1-5, 7-10, 15-20.
 - 22.2. Stupanj obrazovanja:
 - neobrazovani: 3, 7, 10, 14;
 - poluobrazovani: 4(?), 9, 12, 15, 16, 19;
 - obrazovani: 5, 6, 8(?), 11, 13, 20(?).
 - 22.3. Spol, uzrast:
 - ženski: 7, 10, 15;
 - dijete: 14;
 - muški/neopredijeljeni: svi ostali.
 - 22.4. Izvori:
 - govoreni (dijalog): 6, 7, 10, 13, 14, 15;
 - pisani (štampani itd.): 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 16, 18, 19, 20.
 - 22.5. Pragmatički pogled (svrha, namjera):
 - svjesna upotreba: 6, 11, 12(?), 13, 17, 18(?);
 - posebno: igre riječi: 6, 3, 17;
 - nesvjesna upotreba: ostali primjeri.

⁸ AG, s.v. *lažirati*: u sportskom žargonu »namjerno pretrpjati poraz u dogovoru s protivnikom ili trećim kojemu to odgovara; od franc. *lâcher* 'prepustiti' ».

Literatura

- AG: V. Anić – I. Goldstein, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 2000.
- BALBI – MOSCARDA Budić: M. Balbi – M. Moscarda Budić: *Vocabolario del dialetto di Gallesano d'Istria*, Rovigno-Trieste, 2003.
- CERNECCA: D. Cernecca, *Dizionario del dialetto di Valle d'Istria*, Rovigno-Trieste 1986.
- CURTO: G. Curto, *Zi muorta Sa Batalita*, u: *Istria Nobilissima*, Trieste, 1973, str. 63-78.
- DALLA ZONCA: G.A. Dalla Zonca, *Vocabolario dignanese-italiano*, a cura di Miho Debeljuh, Trieste 1978.
- DORIA: M. Doria, *Grande dizionario del dialetto triestino storico etimologico fraseologico*, Trieste 1987.
- MANZINI-ROCCHI: G. Manzini – L. Rocchi, *Dizionario storico fraseologico etimologico del dialetto di Capodistria*, Trieste-Rovigno, 1995.
- PELLIZZER: A. e G. Pellizzer, *Vocabolario del dialetto di Rovigno d'Istria I-II*, Trieste-Rovigno 1992.
- ZAMBONI: A. Zamboni, *L'etimologia*, Bologna 1976.

Povzetek

MOTIVACIJA V JEZIKU (LJUDSKA ETIMOLOGIJA)

Prispevek obravnava dvajset primerov motivacije („ljudske etimologije“) v hrvaščini, slovenščini, italijanščini in nemščini, in sicer na štirih glavnih ravneh jezikovne analize (fonetika, morfosintaksa, besedotvorje, semantika) in treh stopnjah kulture (nižji, srednji, višji).